

De gevangenschap van ds. Pieter van Dijke (1812-1883)

door Leendert van Melle.

Het boek 'Toen hij 't ambt ontvangen zou' van J.M. Vermeulen (1984) over het leven en werk van mijn betovergrootvader, ds. Pieter van Dijke (geslacht GD 04) kwam na het overlijden van mijn moeder, Cathalijntje van Dijke (1918–2000), in mijn bezit.

Al bladerend in dat boek kwam ik een foto tegen van het Gravensteen, de oude gevangenis van Zierikzee uit de zestiende eeuw, waar hij kennelijk gevangen gezeten had. De gevangenis is voor een deel nog in originele staat en als maritiem museum te bezoeken. Binnen kan een beeld gevormd worden van de zware omstandigheden waaronder de gevangenen destijds geleefd moeten hebben. Talloze inscripties zijn in de loop van de tijd door de gevangenen in de houten muren gegraveerd, waarvan de oudste uit 1577 dateert.

Waarschijnlijk komt het doordat ik sinds 2002 in Zierikzee woon en bijna dagelijks langs die gevangenis loop, dat ik op zoek ben gegaan naar het waarom van die detentie van mijn van Sint Philipsland afkomstige betovergrootvader Pieter van Dijke.

Afscheiding van 1834

De gevangenschap van Pieter van Dijke heeft alles te maken met de Afscheiding van 1834, die uiteindelijk geleid heeft tot de zelfstandige Gereformeerde Kerken naast de Nederlandse Hervormde Kerk. Nu ben ik geen historicus of kenner van kerkgeschiedenis, waardoor het hoe en waarom van die veroordeling voor mij niet eenvoudig te doorgronden is. Toch heb ik er een poging toe gedaan en heb het met een tijdsbeeld op schrift gesteld, omdat waarschijnlijk meer van de vele nazaten van Pieter van Dijke hierin geïnteresseerd zijn.

Het begin van de 19de eeuw was een rumoerige tijd. De eeuw daarvoor was geëindigd met de Amerikaanse vrijheidsoorlog en de Franse revolutie. Het revolutionaire Frankrijk bezette de voormalige Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden van 1810 tot 1813. Daarna werd tijdens het congres in Wenen besloten een aantal sterke staten te creëren om de Franse expansiedriften te beteugelen. Zo werd het Verenigd koninkrijk der Nederlanden onder leiding van koning Willem I gevormd, bestaande uit België, Nederland en Luxemburg.

De 'koning-koopman', zoals Willem I wel genoemd werd, pakte de samenvoeging van de drie landen krachtig aan. De in het zuiden in de Franse tijd al florerende industrie werd gestimuleerd¹, terwijl in het noorden de nadruk lag op het herstel van de handel en scheepvaart.

Ontwikkelingen op technisch gebied gingen razendsnel² en Nederland moest als koloniale macht toch een stap terug doen: De VOC bestond niet meer en Engeland had veel koloniën op Nederland veroverd.

Zo voortvarend als de koning de economie stimuleerde, zo conservatief was zijn politiek³. De taaldwang in België zorgde voor de nodige weerstand in het zuiden. De katholieken in België eisten bovendien meer vrijheid van godsdienst en de liberalen hadden bezwaren tegen de autoritaire regeerstijl van Willem I. Dit leidde tot opstand in en uiteindelijk tot verzelfstandiging van België.

Koning Willem I hield zich ook nadrukkelijk met de kerk bezig. Hij liet voor de Nederlandse Hervormde Kerk een kerkorde ontwerpen, die bij Koninklijk Besluit op 7 januari 1816 goedgekeurd werd. Naar Engels model werd hij het hoofd van de kerk⁴. Door velen werd dit gezien als een ongewenste inmenging van de koning in de kerk. Daarnaast werden modernisering, zoals het laten zingen van gezangen in de kerkdiensten, op straffe van schorsing, voorgeschreven. Dit deed mensen, die zich aan de traditionele liturgie en de synode van Dordrecht van 1618-1619 wilden houden, bijeenkomsten in huiselijke kring organiseren. Wanneer die huisbijeenkomsten op Sint Philipsland begonnen is niet bekend, maar in ieder geval werden ze sinds 1818 gehouden. (H. Uil, 1987).

Helemaal in het noorden van Nederland ondertekende op 14 oktober 1834 de kerkeraad van het Groningse Ulrum de 'Acte van Afscheiding of Wederkering'⁵, waarmee zij hun afgezette predikant Hendrik de Cock volgden⁶. Een jaar later waren al tachtig gemeenten afgescheiden, maar op Flipland bleven de gezelschappen, zoals de huisbijeenkomsten genoemd werden, nog naast de officiële Hervormde Kerk bestaan. Pieter van Dijke begon in 1836 in zijn boerderij 'Bouwlust' bijeenkomsten te houden en te 'oefenen' in het voorgaan. Een jaar later werd op

¹ Met behulp van koning Willem I werd de Waalse staalfabriek Cockerill de eerste hoogoven die van houtskool overstapte naar cokes. In het midden van de 19de eeuw was Cockerill de grootste staalfabriek ter wereld.

Koning Willem I had een aanzienlijk deel van de aandelen van dit bedrijf.

² De eerste stoomtrein op het vaste land van Europa reed in 1835 van Mechelen naar Brussel.

³ Koning Willem I wordt vaak een 'verlicht despoot' genoemd. Veel nieuwe ideeën van de Verlichting worden uitgevoerd, maar de macht wordt in eigen handen gehouden.

⁴ Willem I woonde 15 jaar in Engeland in ballingschap.

⁵ http://nl.wikisource.org/wiki/Acte_van_Afscheiding_of_Wederkering

⁶ De Cock zelf heeft steeds beroep aangetekend tegen de schorsingen en afzetting.

de boerderij van Pieter door ds. H.J. Budding⁷ illegaal een (oud) Gereformeerde gemeente opgericht. De huiskerk koste Pieter zoveel tijd dat hij de boerderij verkocht aan zijn jongere broer Abraham en hij betrok het huis van zijn vader in het dorp om van de schuur daarachter een kerk te maken. Pieter van Dijke was een begenadigd spreker. Vaak was de schuurkerk te klein. 150 kerkgangers was normaal, terwijl op het eiland maar 500 mensen woonden. Met zeilschepen kwamen soms 200 mensen van andere Zeeuwse eilanden naar zijn preken luisteren. De bijeenkomsten waren illegaal en in 1842 begon de veldwachter van de

bijeenkomsten in de kerkschuur processen verbaal op te maken, waarna dagvaardingen en veroordelingen met een zeer hoge boete door de rechtbank in Zierikzee volgden⁸. Pieter ging nooit naar de rechtbank en weigerde die boetes te betalen. 36 keer werd hij veroordeeld; bij elkaar opgeteld bijna 5000 gulden (Een gemiddeld zomerdagloon in die tijd was 90 cent). Ds. Budding had al vanwege het niet betalen van boetes in de gevangenis gezeten. Veel rekesten werden tevergeefs naar de koning gestuurd. Het wachten was op een arrestatiebevel voor Pieter. Dat gebeurde op 20 februari 1843, 's morgens om 7 uur, door de gerechtsdienaren uit Zierikzee. Hij werd veroordeeld als *'bestuurder schuldig te zijn geweest in verenigingen, gehouden door meer dan twintig personen en op te voren bepaalde dagen, waarin men zich met het houden van Godsdienstoefeningen heeft bezig te houden, zonder daartoe de goedkeuring der Hooge Regering te hebben bekomen, van tot het houden dier verenigingen eene aan hem toebehorende schuur te hebben afgestaan, zonder vergunning van het Gemeente Bestuur.'* Met andere woorden: Niet door de regering erkende kerkdiensten gehouden, bovendien zonder vergunning van de gemeente. Volgens hedendaagse begrippen absoluut geen reden voor zo'n zware straf.

Napoleontische strafwet

Pieter van Dijke en zijn diaken Johannes Verweijns en ouderling Leendert van Rhee, werden veroordeeld op basis van een wet nog uit de Franse tijd, de zogenaamde Code Pénal, die politieke activiteiten via godsdienstbijeenkomsten van meer dan 20 personen met zeer hoge geldboetes kon bestraffen. Het gebruik van die wet was echt een 'paardenmiddel', om hen te kunnen veroordelen; de Franse bezetting was immers allang voorbij. Waarom werden Pieter van Dijke en de anderen zo zwaar gestraft? En waarom werden de kerkgangers niet beboet? In

⁷ Ds. Budding, met de bijzondere bijnaam de 'maarschalk der afscheiding in Zeeland', heeft de afgescheidenen en gezelschappen in Zeeland georganiseerd en samen weten te brengen.

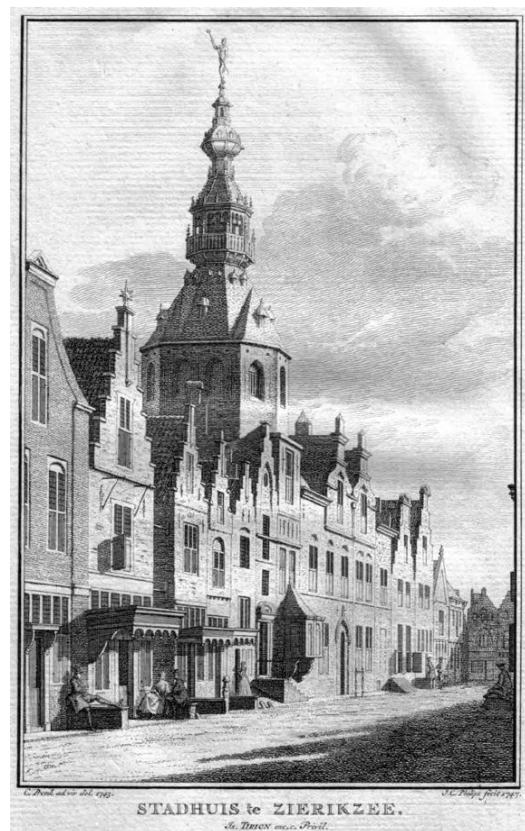
⁸ De afbeelding bij dit artikel van het gemeentehuis van Zierikzee met de rechtbank destijds op de begane grond is van de beroemde graveur Cornelis Pronk (1691 – 1759).

rekesten en ook wel gesprekken met de koning hebben de afgescheidenen duidelijk uiteengezet dat zij alleen maar de voortzetting van de Gereformeerde Kerk, vastgelegd in de synode van 1618 te Dordrecht, wilden zijn. De overheid verlangde dat de Afgescheidenen erkenning als afzonderlijk kerkgenootschap aanvroegen, maar dat wilden zij niet. De Afgescheiden waren ook niet gemakkelijk. Ze hadden het standpunt dat zij de eeuwen oude gereformeerde kerk voortzetten en dat ze daarom zich niet als nieuw kerkgenootschap aan moesten melden. Uit het boek *'Toen hij 't ambt ontvangen zou'* blijkt dat in die tijd de verschillende kerken behoorlijk onverdraagzaam ten opzichte van elkaar waren. Vermeulen spreekt van het Hervormd geweld tegen de oud gereformeerden. Onder leiding van de hervormde dominee in Flipland werden kerkdiensten met stenen gooien verstoord; op veel plaatsen, vooral in Goes, waren rellen en oproeren. Achter dit alles zat ook de vraag van welke kerkgemeenschap de oude kerkgebouwen waren. En de overheid en de koning hebben duidelijk geprobeerd, door de leiders van de oude gereformeerde kerk zo zwaar te straffen, de afscheiding van 1834 zo klein mogelijk te houden; dan wel tegen te houden.

Raad van State

Voordat Pieter van Dijke in de gevangenis terecht kwam had de Raad van State in 1841 al advies uitgebracht over de vervolging van de gereformeerden door de overheid. De Raad had zich uitgesproken tegen alle vervolging. De gereformeerden konden onbepaalde vrijheid worden verleend. In de kerkorde van 1618 werd niets gevonden dat rust verstoorde, veiligheid bedreigde of met de goede zeden streed. Vreemd genoeg mocht die uitspraak van de Raad van State niet baten. Vandaag de dag kunnen we ons niet voorstellen dat een uitspraak van de Raad van State niet opgevolgd wordt. Destijds deed de Raad van State nog geen uitspraken over bestuursrecht, maar adviseerde alleen aan de koning. Dit illustreert de macht van de koning in die tijd.

Terwijl Pieter van Dijke in de gevangenis zat werden meerdere rekesten met verwijzing naar de uitspraak van de Raad van State naar de koning (sinds 1840 Willem II) gestuurd met het verzoek de hoge schuld kwijt te schelden.⁹ Wat de overwegingen van Willem II geweest zijn om het advies van de Raad van State naast zich neer te leggen en geen gratie te verlenen weet ik niet. Maar, de afscheiding van België was net achter de rug, waarbij zowel zijn vader als hij

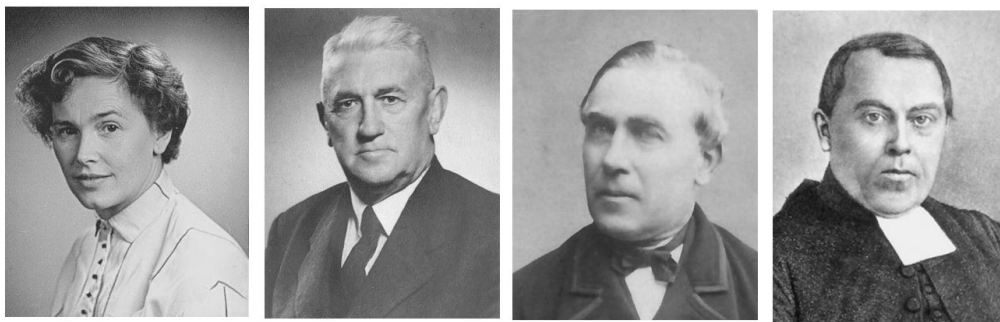
36 keer werd Pieter van Dijke veroordeeld door de rechtbank in Zierikzee, gevestigd in het stadhuis.

⁹ Het is interessant dat juist in deze tijd, na de scheiding met België in 1840, een verbetering van de grondwet ingevoerd werd en in 1848 de herziening van de grondwet onder leiding van Thorbecke van kracht werd. Met de laatste herziening was de basis voor onze moderne parlementaire democratie gelegd.

een bedenkelijke rol gespeeld hadden en zijn belangen bij de Hervormde Kerk hebben mogelijk meegespeeld in zijn beslissing. De rellen en onrust in heel Europa, vaak tegen de vorstenhuizen gericht, konden meegespeeld hebben waardoor hij vond dat hij 'krachtig' moest optreden?

Uiteindelijk ging op 7 augustus 1843 de gevangenisdeur voor Pieter open en twee dagen later betaalde hij op Tholen 2435,86 gulden boete. De koning had een gedeelte kwijt gescholden. Het betalen van die boetes was voor een aantal Gereformeerde Kerken een strijdpunt. Er was een groep die weigerde boetes te betalen en erkenning aan te vragen. Dat werd later de Gereformeerde Kerken onder het Kruis.

Voor wat de veroordeling van Pieter van Dijke betreft is er maar één conclusie mogelijk: Pieter en zijn medestrijders zijn ten onrechte zwaar veroordeeld. Alleen door het niet aanvragen van een bouwvergunning voor de schuurkerk is hij in overtreding geweest.

Van Links naar Rechts: Cathalijntje van Dijke, Leendert van Dijke, Jacob van Dijke en Pieter van Dijke. Respectievelijk de moeder, grootvader, overgrootvader en betovergrootvader van de schrijver.

Ter

afsluiting

Ik heb maar één facet uit het leven van Pieter van Dijke beschreven. Het boek van Vermeulen is zeer aan te bevelen voor hen die meer over hem willen weten. Een hoogtepunt in zijn leven moet ongetwijfeld zijn bevestiging tot predikant in de Christelijk Afscheiden Kerk, zoals de gemeente ook wel genoemd werd, door ds. Ledeboer in 1851 in Sint Philipsland zijn geweest. Vermeulen verwijst met de titel van zijn boek *'Toen hij het ambt ontvangen zou'* ook naar die bevestiging, die in zijn boek uitgebreid beschreven staat.

Tot slot wil ik de eerste vrouw van Pieter van Dijke, Pieterella Marina Mol (1815-1853), geboren, getogen en begraven op Sint Philipsland, onder de aandacht brengen. Ze is jong, op 38-jarige leeftijd, gestorven en heeft 10 kinderen ter wereld gebracht.

Vreemd genoeg is ze haar man niet gevolgd naar de Christelijk Afscheiden Kerk. Althans, ze heeft haar lidmaatschap van de Nederlands Hervormde Kerk niet opgezegd. Waarschijnlijk heeft ze de diensten van haar man wèl bijgewoond; dat deden veel hervormden op Flipland. Details en het waarom kon ik helaas niet achterhalen. Vermeulen is hierover ook niet duidelijk. Het blijft opmerkelijk voor een predikantsvrouw. Deze vrouw trok mijn aandacht omdat mijn ouders ook naar verschillende kerken gingen. Voor mij als kind was dat een vanzelfsprekendheid, maar het begrijpen of uitleggen aan vriendjes kon je als kind natuurlijk niet. Als volwassene heb ik het met mijn moeder nooit meer echt besproken. Helaas kan ik nu

mijn moeder niet meer vragen wat zij door familieoverleveringen over Pieterella Mol wist en of dat iets met haar beslissing om niet naar de kerk van haar echtgenoot te gaan te maken heeft.

Door het schrijven van een artikel over het verleden kunnen vragen beantwoord worden, maar kunnen meer vragen ontstaan. Dat is het kenmerk van met geschiedenis bezig zijn. De boeiende, waarschijnlijk toevallige, overeenkomst tussen mijn moeder en haar overgrootmoeder wilde ik de lezer echter niet onthouden.

Bronnen:

- J.M. Vermeulen, 'Toen hij het 't ambt ontvangen zou', Leven en werk van ds. P. van Dijke, Zwijndrecht, 1984.
- H. van Dijke, Prominente familieleden. Ds. Pieter van Dijke 1812-1883 (GD 04), Contactblad familiestichting Van Dijke, Amstelveen, 2004.
- H. Uil, Sint Philipsland: eiland in de Zeeuwse Delta 1487-1987, Sint Philipsland, 1987.
- J.J.M. de Meere, 'Economische ontwikkeling en levensstandaard in Nederland gedurende de eerste helft van de negentiende eeuw', 's Gravenhage, 1982.
- <http://historiek.net>
- www.raadvanstate.nl